

מעמד הביניים כסוכן שינוי פוליטי אפשרי באיראן

רז צימט

התהליכים הפוליטיים והחברתיים המתחוללים באיראן בעשורים האחרונים, לצד אירועי 'האביב הערבי', מעוררים עניין גובר במעמד הביניים האיראני המתרחב ובפוטנציאל הטמון בו להובלת מחאה ציבורית ואף לשינוי פוליטי עתידי. מקומם המרכזי של בני מעמד הביניים במהומות 2009 ובבחירתו של חסן רוחאני לנשיאות שיקף את מורת רוחם הגוברת בנושאי חברה, כלכלה ופוליטיקה.

שיעורו הגדול יחסית של מעמד הביניים באוכלוסייה, הניסיון ההיסטורי המצביע על תפקידו בהובלת תנועות מחאה עממיות ותביעותיו לשיפור כלכלי ולרפורמות אזרחיות הופכים אותו לסוכן שינוי אפשרי. עם זאת, בהתייחסות למעמד הביניים כגורם מפתח בהובלת תהליכי שינוי קיימת נטייה להתעלם מחולשות וממגבלות המאפיינות אותו, ובהן ההטרוגניות שלו, תלותו הכלכלית בממשלה ונטייתו הגוברת לאינדיבידואליות ולדה-פוליטיזציה. ניתן להעריך כי מעמד הביניים ימלא תפקיד מרכזי בכל תרחיש של שינוי פוליטי עתידי באיראן, אך מימוש הפוטנציאל הטמון בו לכדי שינוי משמעותי תלוי ביכולתו להתגבר על חולשותיו ובחבירה אל כוחות חברתיים נוספים.

מילות מפתח: איראן; חברה; פוליטיקה; יציבות משטר; מעמד ביניים

הקדמה

התהליכים הפוליטיים והחברתיים המתחוללים ברפובליקה האסלאמית בעשורים האחרונים מעוררים עניין גובר במעמד הביניים האיראני המתרחב. מעמד זה מילא לאורך שנים תפקיד מרכזי בהובלת שינויים פוליטיים וחברתיים באיראן, והוא נתפס כבעל פוטנציאל להוביל מחאה ציבורית ואף שינוי פוליטי עתידי. מקומם המרכזי

רז צימט הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

של בני מעמד הביניים בהפגנות 'התנועה הירוקה' לאחר הבחירות לנשיאות בקיץ 2009, בבחירתו של חסן רוחאני כנשיא איראן בשנת 2013 ובבחירתו המחודשת בשנת 2017 שיקף את מורת רוחם הגוברת בשני תחומים מרכזיים: החברתי-כלכלי והפוליטי.

רוחאני נבחר על בסיס הבטחתו לשפר את המצב הכלכלי, לחלץ את איראן מהבידוד המדיני המתמשך ולצמצם את מעורבות הממשלה בחייהם הפרטיים של האזרחים. בחירתו בתום שמונה שנות כהונתו של הנשיא מחמוד אחמדינז'אד (2005-2013), שנקט מדיניות פופוליסטית אשר ביקשה להיטיב בעיקר עם השכבות החלשות, נתפסה כביטוי לתהליכי השינוי העוברים על החברה האיראנית ולשאיפת הציבור, ובעיקר מעמד הביניים, לשינוי אמיתי.

אירועי 'האביב הערבי' שנקשרו להתפתחותו של מעמד הביניים בעולם הערבי תרמו אף הם לעיסוק הגובר במעמד זה במזרח התיכון. התפקיד המרכזי שמילאו צעירים בני מעמד הביניים בהתפתחות הפוליטיות באזור בשנים האחרונות הצביע על הפוטנציאל המהפכני הקיים בו, אשר עשוי לסייע בקידום תהליכי דמוקרטיזציה עתידיים. על רקע התרחבות מעמד הביניים באיראן, תפקידו ההיסטורי בהובלת תנועות מחאה עממיות ותהליכי העומק החברתיים והתרבותיים העוברים על החברה האיראנית, לא ניתן להתעלם מהפוטנציאל הטמון בו לשמש מנוע של תהליכי שינוי ודמוקרטיזציה עתידיים באיראן. יחד עם זאת, אין להתעלם גם מחולשותיו ומגבלותיו, שעלולות לעכב את הבשלתם של תהליכים אלה.

זהות מעמד הביניים האיראני

השימוש במדדים שונים להגדרת מעמד הביניים ובעיות מתודולוגיות באיסוף נתונים ברפובליקה האסלאמית מקשים על החוקרים לאפיין את מעמד הביניים באיראן ולהעריך את גודלו. רוב ההגדרות המקובלות של מעמד הביניים באיראן מבוססות על מדדים שונים שאמורים לשקף את מכלול האפיונים המתקשרים בדרך כלל עם מעמד זה, ובראשם: תעסוקה, השכלה, רמת הכנסה, אורח חיים ומקום מגורים. רוב החוקרים מבחינים בין מעמד הביניים המסורתי שהתגבש באיראן טרם תהליכי המודרניזציה שעברה המדינה במהלך המאה ה-20, לבין מעמד הביניים החדש שהתפתח בה כתוצאה מתהליכי מודרניזציה, פיתוח כלכלי, עיור, בירוקרטיזציה והתרחבות ההשכלה הגבוהה. המעמד הבינוני המסורתי כלל בעיקר סוחרים, בעלי רכוש ואנשי דת. מעמד זה נחלש במהלך המאה ה-20 בעקבות הרפורמה שהנהיגה המדינה הפהלווית בתקופותיהם של רזא שאה (1925-1941) ומוחמד רזא שאה (1941-1979), ובמקביל החל להתגבש מעמד ביניים חדש. היווצרותם של מוסדות מודרניים חדשים, התרחבות מערכת ההשכלה הגבוהה, התבססות

מערכת מנהלתית מודרנית והקמתו של צבא חדש הביאו ליצירת מעמד ביניים חדש שכלל את עובדי המדינה, בעלי המקצועות החופשיים והמשכילים.¹ המהפכה האסלאמית (1979) חוללה תמורות משמעותיות בחברה האיראנית והביאה להצטמקות מעמד הביניים. העשור הראשון של המהפכה התאפיין בהתבססות אנשי הדת בשלטון ובמלחמת איראן-עיראק (1980–1988). הציפיות לשיפור כלכלי היו מוגבלות והמצב המהפכני והמלחמה הממושכת החריפו את המצוקות הכלכליות. בתום המלחמה ובמהלך העשור השני של המהפכה התחזק המגזר הפרטי בזכות מדיניות הליברליזציה הכלכלית שהנהיג הנשיא אכבר האשמי רפסנג'אני. כתוצאה ממדיניות זו ומהשיפור במצב הכלכלי מסוף שנות השמונים חלה עלייה מחודשת בגודלו של מעמד הביניים.

שני הכלכלנים ממוצא איראני, פרהאד נועמאני וסוהראב בהדאד, שעסקו במחקריהם בחלוקה המעמדית באיראן, כללו במסגרת מעמד הביניים באיראן את עובדי המדינה ואת המועסקים במשרות ניהוליות וטכניות-מקצועיות במגזר הפרטי. הם הציגו במחקרם כי בדומה לכל חברה אחרת, גם מעמד הביניים האיראני אינו הומוגני והוא כולל בעלי כישורים גבוהים, אנשי מקצוע ששכרם גבוה, מנהלים ואנשי מנהל במרכזים עירוניים, לצד עובדים בעלי הכשרה נמוכה ומשכורת נמוכה כדוגמת אנשי חינוך וכוח עבודה פרה-רפואי, שרבים מהם מועסקים באזורים הכפריים.² לנוכח ריבוי ההגדרות והמדדים המשמשים לאפיון מעמד הביניים, קיים קושי להעריך את גודלו. בסקר הערכים והמגמות שנערך בקרב אזרחים איראנים מעשר

ערים מרכזיות בשנים 2000 ו-2003 הגדירו עצמם למעלה מ-50 אחוזים מהנשאלים כמשתייכים למעמד הביניים. עם זאת, הגדרה זו אינה מבוססת על מדדים כלכליים אובייקטיביים.³ הכלכלן ג'ואד סאלחי-אספהאני, שהגדיר את מעמד הביניים על בסיס הוצאה של לא פחות מ-10 דולרים לאדם ליום בשילוב עם חינוך בסיסי, העריך את מעמד הביניים באיראן בשנת 2007 בכ-32 מיליון מועסקים (46 אחוזים מכוח העבודה),⁴ ואילו הסוציולוג האיראני חמיד-רזא ג'לאאי-פור העריך את מעמד הביניים בכ-60 אחוזים מאוכלוסיית איראן, אם כי הודה בקושי להעריך את

על אף ההערכות השונות ביחס לגודלו של מעמד הביניים האיראני, אין ספק כי מדובר בשכבה חברתית הולכת ומתרחבת, שהיא משמעותית הן בגודלה והן בהשפעתה החברתית, הכלכלית והפוליטית

גודלו בשל הטרוגניות המאפיינת אותו.⁵ על אף ההערכות השונות ביחס לגודלו של מעמד הביניים האיראני, אין ספק כי מדובר בשכבה חברתית הולכת ומתרחבת, שהיא משמעותית הן בגודלה והן בהשפעתה החברתית, הכלכלית והפוליטית.

השפעת המשבר הכלכלי באיראן על מעמד הביניים

המשבר הכלכלי הפוקד את איראן בשנים האחרונות פגע קשות במעמד הביניים. המשבר נובע בחלקו מבעיות מבניות במשק האיראני כגון תלות בהכנסות המדינה מנפט, חולשת המגזר הפרטי ושחיתות בהיקף נרחב; חלקו נובע מניהול כלכלי כושל וחלקו נעוץ בהשלכות הסנקציות הכלכליות שהושתו על איראן על ידי הקהילה הבינלאומית. הגם שסימני המשבר הכלכלי ניכרים בקרב כלל האוכלוסייה, מעמד הביניים ספג את הפגיעה הקשה ביותר. בעוד המעמדות הגבוהים היו מסוגלים בדרך כלל להתמודד עם השפעות המשבר הכלכלי, והמעמדות הנמוכים קיבלו מהממשלה פיצוי חלקי בצורת קצבאות וסבסוד סחורות מיובאות בסיסיות, הרי מעמד הביניים נאלץ לשאת בעיקר הנטל הכלכלי. באוקטובר 2012 הגדיר העיתון הרפורמיסטי 'אבתכאר' את המשבר הכלכלי כ"המסמר האחרון בארון הקבורה של מעמד הביניים", והזהיר כי מעמד זה נשחק ונדחק אל מתחת לקו העוני.⁶

הפגיעה הכלכלית במעמד הביניים הוחרפה עוד יותר בשל המדיניות הכלכלית שנקט הנשיא אחמדינז'אד. הוא נבחר לנשיאות בעיקר בזכות הבטחותיו לחלוקה צודקת יותר של משאבי המדינה, שיפור מצבן של השכבות החלשות ומאבק בשחיתות הכלכלית. ואומנם, על מנת לממש את הבטחותיו נקטה ממשלתו שורה של צעדים, שנועדו ברובם להביא לצמצום הפערים החברתיים ולקידום רעיון "הצדק החברתי" שאותו אימץ הנשיא. אלא שמדיניותו הכלכלית של הנשיא הפכה תוך זמן קצר לעקב אכילס של ממשלתו. לא זו בלבד שהיא לא סייעה לשפר את מצבה הכלכלי של איראן, היא אף גרמה החמרה במצב המשק, שבאה לידי ביטוי בעלייה באחוזי האינפלציה ובשיעור האבטלה ובירידה בשיעורי הצמיחה הכלכלית. האינפלציה הדוהרת ושחיקת השכר הביאה להחרפת המצוקה הכלכלית בקרב מעמד הביניים. בשנים האחרונות התפרסמו בעיתונות האיראנית והמערבית עדויות רבות המצביעות על השפעותיו הקשות של המשבר הכלכלי על חייהם של בני מעמד הביניים ועל הרגלי הצריכה שלהם.⁷ מבקריו של הנשיא טענו כי מדיניות ממשלתו, ובמיוחד הרפורמה שהנהיג במדיניות הסובסידיות, נועדה לפגוע במכוון במעמד הביניים העירוני כחלק מצעדי הדיכוי של התנועה הרפורמיסטית לאחר מהומות 2009, שפרצו בעקבות פרסום תוצאות הבחירות לנשיאות איראן. בגילוי דעת שפרסמה קבוצת סטודנטים מאוניברסיטאות ברחבי טהראן ב־6 בנובמבר 2010 נכתב כי הממשלה רואה בבני מעמד הביניים אויבים ומעוניינת להפוך אותם לעניים, על מנת ש"לא יוכלו להרהר בדבר מלבד כיצד למלא את בטנם, ולא יוכלו לחשוב על הממשלה".⁸

מאז יישום הסכם הגרעין שנחתם בקיץ 2015 בין איראן למעצמות המערב, חל שיפור במצבה הכלכלי של איראן. עם זאת, המדינה מתקשה עדיין להפשיר את עשרות מיליארדי הדולרים שהופקדו בחשבונות מחוץ לאיראן והוקפאו

בעקבות הסנקציות, ובנקים וחברות במערב עדיין מסתייגים מחידוש העסקים עם איראן, בעיקר מחשש לתגובתה של ארצות־הברית. גם נתונים שפרסמה בפברואר 2017 קרן המטבע העולמית מצביעים על מגמה מעורבת. הקרן העריכה את שיעור הצמיחה הכלכלית באיראן בשנה האיראנית המסתיימת ב־20 במארס ב־6.6 אחוזים, ואת שיעור הצמיחה בטווח הזמן הבינוני ב־4.5 אחוזים. היא גם הצביעה על הירידה הדרמטית בשיעור האינפלציה. לעומת זאת הצביעה הקרן על שיעור האבטלה הגבוה, והזהירה מהשלכות הסנקציות המשניות האמריקאיות על נכונותן של חברות מערביות לחזור לעסקים ולהשקעה באיראן.° בכל מקרה, עד שהשפעת השיפור הכלכלי על מצבם של אזרחי איראן בכלל ועל מעמד הביניים בפרט תורגש – יעבור זמן רב.

מעמד הביניים האיראני כמנוף אפשרי לשינוי פוליטי

המשבר הכלכלי והשפעותיו על מעמד הביניים עוררו ספקות בנוגע ליכולתו להמשיך לשמש סוכן שינוי מרכזי בחברה האיראנית, כשם ששימש בהתפתחות תנועת הרפורמה האיראנית מסוף שנות התשעים ובמהלך מהומות קיץ 2009. מאמר שהתפרסם בספטמבר 2009 באתר הרפורמיסטי 'איינדה' (עתיד) הגדיר את בני מעמד הביניים כ"נושאה הראשונים והמרכזיים של התנועה הירוקה" וכ"מנוע" שהנהיג את התנועה.¹⁰ הסוציולוג האמריקאי קוון האריס הצביע במחקרו – המבוסס על עבודת שטח שביצע במהלך מהומות 2009 באיראן – על כך ש'התנועה הירוקה' התבססה במידה רבה על מעמד הביניים העירוני, שצמח באיראן בשני העשורים האחרונים.¹¹

תנועת הרפורמה סיפקה בידי מעמד הביניים האיראני תשתית שבאמצעותה התאפשר לו להעלות את דרישתו לא רק לשיפור כלכלי, כי אם גם להרחבת

חירויות הפרט. במקביל למצוקות הכלכליות גדל בעשורים האחרונים הפער בין מוסדות המשטר והממסד הדתי לציבור האיראני, ובמיוחד לדור הצעיר. צעירים רבים, בעיקר מקרב מעמד הביניים העירוני המשכיל, הולכים ומתרחקים מערכי המהפכה ומאמצים לעצמם אורח חיים מערבי, חרף מאמצי השלטונות לבלום את מה שנתפס בעיניהם כמתקפה תרבותית מצד המערב. מגמה חברתית נוספת שיש בה כדי לעורר דאגה מצד הממסד הדתי היא תהליך החילון שעובר על החברה האיראנית, במקביל

המשבר הכלכלי חייב את מעמד הביניים להתמקד במאבק הישרדותי יום־יומי ומנע ממנו להתפנות להמשך המאבק לקידום חירויות פוליטיות ושינוי פוליטי

לשחיקת מעמדם של אנשי הדת בשנים האחרונות. דרשן תפילות יום השישי בעיר משהד, איתאללה סיד אחמד עלם אל־הודא, ביטא את דאגת הממסד הדתי מהתרחקות החברה מערכי האסלאם כאשר הצהיר ערב יום השנה למהפכה כי

החברה האיראנית גרועה כיום מבחינה תרבותית יותר מאשר טרם המהפכה. הוא הלין על כך שהצעירים מעדיפים לצפות בשידורי הטלוויזיה בלוויין ובסרטי קולנוע ולהאזין למוזיקה, במקום לעסוק בענייני דת.¹²

שחיקת מעמד הביניים פגעה קשות באחד ממוקדי הכוח המרכזיים של המחנה הרפורמיסטי. המשבר הכלכלי חייב את מעמד הביניים להתמקד במאבק הישרדותי יום-יומי ומנע ממנו להתפנות להמשך המאבק לקידום חירויות פוליטיות ושינוי פוליטי. זאת ועוד, המשבר הכלכלי הגביר את תלותם בממשלה של בני מעמד הביניים, שרובם מועסקים במגזר הציבורי, ובכך הפחית את הסיכוי שהם יסכנו את ביטחונם הכלכלי והתעסוקתי באמצעות מעורבות פוליטית ואזרחית. בדוח שפרסמה 'רשת הפעולה הבינלאומית לחברה אזרחית' (ICAN) בשנת 2012 נטען כי מעמד הביניים העירוני, שמילא לאורך ההיסטוריה תפקיד מרכזי ביצירת שינוי באיראן, הוא הנפגע המרכזי ממשטר הסנקציות הגורם להיעלמותו.¹³ גם הכלכלן האיראני מוסא ע'נינז'אד טען כי המשבר הכלכלי פוגע בפוטנציאל הטמון במעמד הביניים לדרוש שינויים פוליטיים. שיפור המצב הכלכלי בשנות התשעים הוא שאפשר, לדבריו, למעמד הביניים להעלות תביעות פוליטיות ולממשן באמצעות בחירה בממשל הרפורמיסטי בהנהגת הנשיא מוחמד ח'אתמי בשנת 1997. כאשר אזרחים חושבים כיצד לשפר את בעיותיהם הכלכליות, אמר ע'נינז'אד בריאיון ליומון הכלכלי 'סרמאיה', הם חושבים פחות על פוליטיקה, על חירות ועל חופש עיתונות.¹⁴

ראש אגודת הסוציולוגים של איראן, מוחמד אמין קאנעיראד, הגדיר מגמה זו כ"פרולטרזציה של מעמד הביניים". הוא טען כי במקביל לשקיעה הכלכלית חווה מעמד הביניים האיראני גם שקיעה תרבותית ופוליטית. בדומה למעמד הנמוך, מתמקד מעמד הביניים בשיפור מצבו הכלכלי, וכתוצאה מכך פוחתת השתתפותו הפוליטית והוא אינו ממלא עוד תפקיד תרבותי מוביל בחינוך, באומנות ובקולנוע כפי שמילא בתקופת הרפורמות בשלהי המאה ה-20 ובעשור הראשון של המאה הנוכחית.¹⁵

מעמד הביניים האיראני: סוכן שינוי או אסיר בידי חולשותיו?

שיעורו הגבוה יחסית של מעמד הביניים בחברה האיראנית, הניסיון ההיסטורי המעיד על מעורבותו בתנועות שינוי עממיות והזדהותו עם תביעות לשיפור כלכלי ולהרחבת חירויות האזרח הופכים אותו לסוכן פוטנציאלי של שינוי חברתי ופוליטי. עם זאת, בהתייחסות למעמד הביניים האיראני כגורם מפתח בהובלת תהליכי שינוי פוליטיים, ובעיקר בקידום תהליך דמוקרטיזציה, קיימת נטייה להתעלם מחולשות ומגבלות המאפיינות אותו ופוגעות ביכולתו להוביל תהליכי שינוי משמעותיים.

בין אלה ניתן לציין את ההטרוגניות שלו, תלותו הכלכלית בממשלה ונטייתו הגוברת לאינדיבידואליות ולדה־פוליטיזציה, במיוחד בקרב צעירים המשתייכים למעמד זה. ההטרוגניות הרבה המאפיינת את מעמד הביניים האיראני תורמת אומנם ליכולתו לשמש נציג של מגזרים מגוונים בחברה האיראנית (עירוניים לצד כפריים, מנהלים בעלי כישורים גבוהים לצד עובדים זוטרים יותר ובעלי הכשרה נמוכה יחסית וכדומה), אך היא גם פוגעת בלכידותו וביכולתו להתאחד למאבק משותף סביב יעדים ואידיאולוגיה משותפים. גם תלותו הרבה בממשלה הנובעת מכך שרוב בני מעמד הביניים מועסקים במגזר הציבורי מחזקת מגמות "צייתניות". אחד ממאפייני הכלכלה האיראנית הוא חולשת המגזר הפרטי ביחס למגזר הציבורי. כתוצאה מכך, רבים מבני מעמד הביניים מועסקים על ידי המדינה המספקת להם ביטחון תעסוקתי, פנסיה, ביטוח רפואי מסוים ומשכורות קבועות, ולעתים אף הטבות בדיור. מציאות זו יוצרת במידה רבה תלות של מעמד הביניים במדינה המעכבת מחאה פוליטית. החוקר האיראני מסעוד מטלבי טען בהקשר זה כי רוב המנהלים המשתייכים למעמד הביניים מועסקים במגזר הממשלתי, תלויים במשטר ונמנעים לפיכך ממעורבות פוליטית. הדבר נכון גם ביחס לבעלי מקצועות חופשיים כמו רופאים, מהנדסים ועורכי דין הנהנים ממצב כלכלי טוב יחסית. הקבוצה היחידה המשתייכת למעמד הביניים ונוטה למידה רבה יותר של מעורבות פוליטית היא קבוצת הסטודנטים והאינטלקטואלים.¹⁶

בנוסף מצביעים חוקרים, מבקרים חברתיים ועיתונאים באיראן על חולשות ערכיות, המאפיינות כיום את מעמד הביניים האיראני ופוגעות בתפקידו ההיסטורי כסוכן שינוי חברתי. החשיפה הגוברת של החברה האיראנית בכלל ושל מעמד

הביניים בפרט לתרבות המערב עודדה אומנם תהליכי שינוי חברתיים, ובכלל זה חילון, והאיצה את הדרישה לרפורמות אזרחיות ופוליטיות המציבה אתגר בפני שלטון אנשי הדת. בני מעמד הביניים מאמצים אורח חיים מערבי, מבלים במסיבות וצורכים מותגים מערביים ומוזיקה מערבית. אלא שתהליכי ההתמערבות מעודדים גם שינויים ערכיים שיש בהם כדי לעכב תהליכי שינוי בהובלת מעמד הביניים. בשנים האחרונות גברה הביקורת הפנימית באיראן ביחס לחולשותיו של מעמד הביניים, הניכרות באימוץ דפוסי התנהגות מערביים, חוסר סולידריות חברתית ונטייה גוברת לאינדיבידואליות ולבורחנות (אסקפיזם). כך למשל

בשנים האחרונות גברה הביקורת הפנימית באיראן ביחס לחולשותיו של מעמד הביניים, הניכרות באימוץ דפוסי התנהגות מערביים, חוסר סולידריות חברתית ונטייה גוברת לאינדיבידואליות ולבורחנות (אסקפיזם)

תיארה כתבה שפרסם עיתונאי איראני במארכ 2010 את "חיי הכפולים" של מעמד הביניים, המנצל כל הזדמנות "לעשות חיים, לשתות אלכוהול ולהשתתף במסיבות", תוך התעלמות ממחויבויותיו החברתיות.¹⁷ ביקורת חברתית נוספת

הלין פעיל הסטודנטים הרפורמיסטי אלבורז זאהדי על כך שבני מעמד הביניים מעוניינים בכל זכויותיהם האזרחיות של אזרחים בחברה דמוקרטית מודרנית, אך אינם מוכנים לשאת באחריות חברתית ולצאת לכיכרות. זאת ועוד, הם אף אינם מוכנים לבצע משימות פשוטות כמו ניקוי הרחובות שסביב בתיהם, או להפגין סולידריות חברתית בסיסית. הם פועלים רק למען עצמם ולא למען אחרים.¹⁸ ביטוי לנטייה הגוברת לאינדיבידואליות ניכר היטב בשיח המתנהל ברשתות החברתיות באיראן. ביוני 2016, למשל, התעורר שיח ציבורי נרחב בעקבות מפגשים חברתיים רחבי היקף שארגנו אלפי צעירים איראנים באמצעות הרשתות החברתיות כדי לחגוג את סיום שנת הלימודים. רבות מהתגובות כללו ביטויי לעג וזלזול כלפי בני "דור ה-Z" האיראנים, ילידי שנות התשעים והמחצית הראשונה של העשור הראשון של המאה ה-21, בטענה שהם מעדיפים לחגוג ולבלות ללא כל תכלית ראויה במתחמי בידור וקניות. זאת לעומת ילידי שנות החמישים והשישים שהובילו את המהפכה האסלאמית ב-1979, וילידי שנות השמונים וראשית שנות התשעים שהובילו את מהומות 2009. נטייתם הבולטת של הצעירים בני מעמד הביניים העירוני למפגשים נטולי תכלית פוליטית-חברתית הוצגה על ידי המבקרים כביטוי לאסקפיזם פוליטי, המתבטא בהתרחקותם מעיסוק בעניינים פוליטיים ובבחירה להקדיש את זמנם לפעילויות בידור ופנאי.¹⁹ אין משמעות הדבר בהכרח כי הצעירים האיראנים בני מעמד הביניים אינם מחויבים לקולקטיב לאומי או תרבותי כלשהו, אך הם מעוניינים להגדיר בעצמם את הקולקטיבים שאליהם הם משתייכים, ונכונותם להקריב למען הכלל והקולקטיב פוחתת.

הזהרות של מעמד הביניים האיראני עם תפיסות עולם חילוניות וליברליות מוטלת אף היא בספק. מחקרם של שני סוציולוגים איראנים שהתפרסם בשנת 2008 העלה כי אין קשר חד-משמעי בין השתייכות למעמד הביניים העירוני לבין תמיכה בתפיסות ליברליות, חילוניות ומערביות. המחקר שבחן את מידת התמיכה בקרב מעמד הביניים העירוני בסוגי משטרים שונים הראה שרוב הנשאלים הצביעו על צורת ממשל דתי כמודל שלטוני מועדף על פני צורת ממשל חילוני.²⁰ חוקר איראני נוסף טען כי לא ניתן להגדיר את מעמד הביניים באיראן כבעל תפיסות חילוניות, מאחר שהחברה האיראנית היא חברה דתית במהותה. הוא העריך כי מעמד הביניים האיראני אינו מעוניין במהפכה נוספת ומסתפק במימוש דרישותיו בדרך של רפורמות הדרגתיות.²¹ אף כי ראוי להתייחס במידה רבה של ספקנות למחקרים הנערכים תחת עינו הפקוחה של הממסד הדתי השמרני, הרי גם מחויבותו של מעמד הביניים האיראני בהרכבו ההטרורגי לשינויים חברתיים ופוליטיים ברוח תפיסת העולם הדמוקרטית-ליברלית המערבית מוטלת בספק. ניתן לציין בהקשר זה את התמיכה הנרחבת למדי בקרב מעמד הביניים, שפוליטיקאים איראנים שמרנים

כדוגמת ראש עיריית טהראן, מוחמד באקר קאליבאף, ויושב ראש המג'לס, עלי לאריג'אני זכו לה במערכות בחירות קודמות.

סיכום

השינויים החברתיים והפוליטיים המתחוללים באיראן מאז המהפכה האסלאמית, וביתר שאת בשני העשורים האחרונים, מעלים את השאלה אם שינוי משמעותי באיראן אפשרי בתנאים הנוכחיים, וכיצד יכול מעמד הביניים לקדם שינוי כזה. אף כי ברור שלא ניתן להשיב על כך באופן חד-משמעי, הרי ניתן למנות כמה גורמים מרכזיים שיש בהם כדי להשפיע על המציאות הפוליטית באיראן בשנים הקרובות. ראשית, עמדת הציבור האיראני ביחס למשטר. למעלה מ־38 שנים לאחר המהפכה האסלאמית, המשטר האיראני טרם הצליח לספק את צורכי האזרחים, והפער בין הציבור למוסדות המהפכה הולך ומתרחב. נראה, עם זאת, כי חלק ניכר מאזרחי איראן, ובכלל זה בני מעמד הביניים, מבכרים שינוי הדרגתי על פני שינוי מהפכני נוסף, שתוצאותיו אינן ידועות.

שנית, יכולתו של המשטר להביא לשיפור המצב הכלכלי. הסרת הסנקציות הכלכליות בעקבות הסכם הגרעין הגבירה את ציפיות האזרחים לשיפור מהיר במצבם הכלכלי. יכולתה של הממשלה לממש את הבטחתה לטפל במצוקות הכלכליות, ובראשן האבטלה הגואה, מוטלת בסימן שאלה לנוכח שורה של כשלים מבניים שמהם סובלת הכלכלה האיראנית. שיפור כלכלי שילווה, ככל הנראה, בחדירת חברות מערביות לאיראן עשוי לתרום ליציבות המשטר, לפחות בטווח הקצר. הוא גם עשוי, עם זאת, להגביר את חשיפת החברה להשפעות מערביות ולחזק את ציפיות האזרחים, במיוחד בקרב מעמד הביניים, למימוש רפורמות אזרחיות ופוליטיות.

שלישית, המציאות הפוליטית בעידן שלאחר ח'אמנהאי. כל עוד נתון השלטון בידי המנהיג הנוכחי, ספק רב אם יהיה בכוחם של שוחרי השינוי באיראן לקדם רפורמות מרחיקות לכת. הסתלקותו של המנהיג העליון עשויה, עם זאת, להגביר את תהליכי העומק החברתיים ולהאיץ את תהליכי השינוי.

ניתן להעריך כי מעמד הביניים ימלא תפקיד מרכזי בכל תרחיש של שינוי פוליטי עתידי באיראן, בהיותו כוח גדול ומשמעותי החותר להכניס שינויים באידיאולוגיה

המהפכנית ברוח תנאי הזמן והמציאות העכשווית. מימוש הפוטנציאל הטמון בו לכדי שינוי פוליטי משמעותי תלוי, עם זאת, ביכולתו להתגבר על חולשותיו ובחבירה אל כוחות חברתיים נוספים כמו מעמד הפועלים.

למעלה מ־38 שנים לאחר המהפכה האסלאמית, המשטר האיראני טרם הצליח לספק את צורכי האזרחים, והפער בין הציבור למוסדות המהפכה הולך ומתרחב

הערות

- 1 מוחסן מהאג'רניא, "מעמד הביניים באיראן", **זמאנה**, יולי-אוגוסט, 2011, (פרסית), <https://goo.gl/GNyLfl>
- 2 Farhad Nomani & Sohrab Behdad, *Class and Labor in Iran, Did the Revolution Matter?*, New-York, 2006; Nomani & Behdad, "What a Revolution! Thirty Years of Social Class Reshuffling in Iran", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. 29, No. 1, 2009, pp. 84-104.
- 3 ג'עפר הזאר-ג'רבי ורזא צפרי שאלי, "מחקר תיאורטי בהכרת מעמד הביניים (בדגש על מעמד הביניים החדש באיראן)", **כתב העת למדעי החברה**, סתיו 2010, גיליון 50, עמ' 63-90, (פרסית), <http://fa.journals.sid.ir/ViewPaper.aspx?id=131560>
- 4 Djavad Salehi Isfahani, "Is the election pitting the poor vs. the middle class?", *Tyranny of Numbers*, June 9, 2009, <http://djavad.wordpress.com/2009/06/09/the-poor-vs-the-middle-class/#more-428>; Salehi Isfahani, "How poor are Iran's poors", *Tyranny of Numbers*, April 2, 2009, <https://djavadsalehi.com/2009/04/02/how-poor-are-irans-poor/#more-80>
- 5 שולחן עגול על מצב מעמד הביניים בחברה האיראנית, אגודת הסוציולוגים האיראנית, 24 בפברואר 2014, (פרסית), <http://bit.ly/2pl1fdc>
- 6 סיד עלי מחקק, "מסמר נוסף בארון הקבורה של מעמד הביניים", **אתבכאר**, 2 באוקטובר, 2012, (פרסית), <http://iranpress.ir/ebtekar/ebtekar/News.aspx?NID=105266>
- 7 Golnaz Esfandiari, "Average Iranians Struggling To Make Ends Meet Amid Currency Crisis", Radio Free Europe, October 5, 2012, <http://www.rferl.org/content/average-iranians-struggling-with-rial-currency-crisis/24730303.html>
- 8 "הסיבה לסובסידיות הממוקדות היא חיסול מעמד הביניים", **ג'רס**, 6 בנובמבר 2010, (פרסית), <http://www.rahesabz.net/story/26755/>
- 9 "Iran's 'Impressive Recovery' Clouded by 'Uncertainty', IMF Says", Bloomberg, February 2, 2017, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-02-28/iran-s-impressive-recovery-clouded-by-uncertainty-imf-says>
- 10 עבאס עבדי, "המעמדות החברתיים והתנועה הירוקה", **איינדה**, 27 בספטמבר 2009, (פרסית), <http://www.iranglobal.info/node/47469>
- 11 Kevan Harris, "The Brokered Exuberance of the Middle Class: An Ethnographic Analysis of Iran's 2009 Green Movement", *Mobilization, An International Journal*, Vol. 17 (4), 2012, pp. 435-455.
- 12 "דרשן תפילות יום השישי במשהד: שורשי התרבות והדת בחברה נפגעו", סוכנות הידיעות 'איסנא', 31 בינואר 2014, (פרסית), <https://goo.gl/B7fB2Z>
- 13 Jamal Abdi, Mohammad Sadeghi Esfahani, "Sanctions cripple Iran's middle class, not the regime", *Foreign Policy*, August 2, 2012, <http://foreignpolicy.com/2012/08/02/sanctions-cripple-irans-middle-class-not-the-regime/>
- 14 "מעמד הביניים באיראן לאחר המהפכה, ריאיון עם מוסא ע'נינז'אד", **סרמאיה**, 19 ביוני 2010, (פרסית), http://ariyabod.blogspot.co.il/2010/06/blog-post_5865.html
- 15 "יו"ר אגודת הסוציולוגים של איראן: מעמד הביניים מתאמץ למען עצמו", **שרק**, 29 במארס 2016, (פרסית), http://sharghdaily.ir/Modules/News/PrintVer.aspx?Src=Main&News_Id=85293

- 16 מסעוד מטלבי, "תפקידו והתנהגותו הפוליטית של המעמד הבינוני החדש ברפובליקה האסלאמית של איראן", **כתב העת לסוציולוגיה של אוניברסיטת אזאד באשתיאן**, קיץ 2007, גיליון מס' 8, עמ' 79-102, (פרסית), <https://goo.gl/MV2Nqb>
- 17 Jafar Farshian, "The Double Lives of Tehran's Middle Class", *Global Voices*, March 20, 2010, <http://iwpr.net/report-news/double-lives-tehrans-middle-class>
- 18 אלבורז זאהדי, "ביקורת על מעמד הביניים האיראני", 16 באוקטובר 2012, (פרסית), www.bamdadkhabar.com
- 19 רז צימט, "דור ה-Z באיראן: מתארגנים ברשתות החברתיות וחוגגים בקניון", **ביהיב (השיח ברשתות החברתיות במזרח התיכון)**, כרך 4, גיליון 7, יולי 2016, http://dayan.org/he/sites/default/files/Beehive_2016_July_HEB.pdf
- 20 אברהים חאג'יאני, סלימאן פאכרשת, "מחקר אמפירי של דפוסי הלגיטימיות הפוליטית בקרב המעמד הבינוני העירוני באיראן", **מחקרי מדעי החברה באיראן**, 2008, גיליון 1, עמ' 50-67, (פרסית), <http://sisp.ispa.ir/WebUsers/ispa/UploadFiles/OK/139412081022191210-F.pdf>
- 21 סיד סלמאן צפוי, "מעמד הביניים באיראן כמוקד פיתוח כולל", **עצרי איראן**, 5 באוקטובר 2011, (פרסית), <http://www.asriran.com/fa/news/183920/>